BALALARDA DÓRETIWShILIKTI RAWAJLANDÍRÍWDA M.MONTESSORI METODLARÍNAN PAYDALANÍW

G.Xudaybergenova – *úlken oqıtıwshı*
Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

Tayanch so'zlar: ijodkorlik, maktabgacha yosh davri, M.Montessori usuli, kreativlik, erkinlik, originallik, xizmat.
Ключевые слова: творчество, дошкольный возраст, метод М.Монтессори, креативность, свобода, оригинальность, служение.
Key words: creativity, preschool age, M.Montessori method, creativity, freedom, originality, service.

Kirisiw. Zamanagóy bilimlendiriwde balalarda bilim hám kónlikpelerdi qáliplestirip qoyıwǵa ǵana emes, bálkim olarda dóretiwshilikti, óz betinshe pikirlew, original sheshimlerdi tabıwdı rawajlandırıwǵa da kóbirek itibar qaratılmaqta. Bul process, ásirese, mektepke shekemgi jasta, bala shaxsınıń tiykarı qoyılatuǵın waqıttan baslaw úlken áhmiyetke iye. Bul máselelerdi itibarǵa alıw hám ámelge asırıw tek ǵana bilimlendiriw sistemasinda ǵana emes, bálkim mámleket hám jámáátshilik te úlken wazıypa sıpatında qaralıp ámeliy ilajlar kórilmekte. Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2019-jıl 8-maydaǵı «Ózbekstan Respublikası mektepke shekemgi tálim sistemasın 2030-jılǵa shekem rawajlandırıw koncepciyasın tastıyıqlaw haqqında»ǵı PQ-4312-sanlı Qararı, Ózbekstan Respublikasınıń 2019-jıl 16-dekabrdegi «Mektepke shekemgi tálim hám tárbiya haqqında»ǵı O'RQ-595-sanlı Nızamı hám t.b. mámleketlik hújjetler pikirimizdi ámeliy dálilleydi.

Balalardıń erkin pikirley alıwı, mashqalalardı óz betinshe sheshe alıwı hám jańasha qatnaslardı qollanıwı – bulardıń barlıǵı olarda kreativlik potencialı rawajlanǵanınan derek beredi. Bul proceste pedagogikalıq metodlardan durıs paydalanıw úlken áhmiyetke iye.

Mariya Montessori tárepinen islep shıǵılǵan metodika balanıń tábiyǵıy rawajlanıwın qollap-quwatlawshı ortalıq jaratıwǵa baǵdarlanǵan bolıp, bul usıl balalardıń erkinlik, juwapkershilik hám kreativ pikirlew qábiletlerin arttırıwda áhmiyetli orın iyeleydi.

Ádebiyatlarǵa sholıw. Psixologlardıń pikirinshe, shaxsta dóretiwshilikti támiyinlewshi eń áhmiyetli shártlerden biri bul insannıń ózine "áhmiyetli ózge" sıpatındaǵı qatnası. Solay eken, dóretiwshilik pikirlewdi rawajlandırıw ushın gumanistlik texnologiyalarda tiykarǵı itibar ózin-ózi ańlaw ushın tiykar sıpatında ózin-ózi qabıl etiw hám ózin-ózi húrmet etiwdi qáliplestiriwge qaratılǵan. Yaǵnıy, dóretiwshi shaxstıń rawajlanıwı onıń individual ózgesheliklerиniń hár túrliligi menen qabıl etkende ǵana múmkin.

Shet elli psixolog alımlardıń pikirinshe (L.S.Vıgockiy, E.Torrens hám t.b.) mektepke shekemgi dáwir kreativlikti anıqlaw hám rawajlandırıw ushın senzitiv dáwir ekenligin tastıyıqlaydı [1:38]. A.M.Matyushkinniń pikirinshe, mektepke shekemgi jasta dıqqat hám intellekttiń óz ara tásiri kúsheyedi, erkli dıqqat hám este saqlaw jaqsı rawajlana baslaydı, sonday-aq. Basqa kognitiv processler de rawajlana baslaydı, sóylew hám eleslew de aktivlesedi, bular óz gezeginde dóretiwshiliktiń rawajlanıwına tásir etedi [2:65].

Metodologiya. Montessori usılı – bul balanıń individuallıǵın húrmet etiw, tańlaw erkinligi, óz betinshe iskerlik hám tayarlanǵan ortalıq arqalı balanıń tábiyǵıy rawajlanıwına járdem beretuǵın arnawlı oqıw ortalıǵın jaratıwǵa tiykarlanǵan pedagogikalıq sistema. Bul usıldıń tiykarında balanıń úyreniw hám rawajlanıwı ushın ishki motivatsiyasınıń bolıwı hám úlkenlerdiń wazıypası balanı oqıtıw emes, bálkim jol-joba hám járdem kórsetiw boladı.

Talqılaw hám nátiyjeler. Montessori tálimi kóbinese anıq dúzilis hám oqıw materialları, óz betinshe islew menen baylanıslı bolsa da, ol balanıń tábiyiy dóretiwshilik impulslerin húrmet etiwge tiykarlanǵan. Kreativlik, Mariya Montessoridiń pikirinshe, tek súwret salıw yamasa modellestiriwde emes, bálkim mashqalalardı sheshiw, átirapımızdaǵı dúnyanı úyreniw, sezimlerdi bildiriw hám óz ideyaların jaratıw qábiletinde de kórinedi.

Mektepke shekemgi jastaǵı balalarda kreativlikti rawajlandırıw konteksinde bul usıl ásirese nátiyjeli. Montessoridiń balalarda kreativlikti rawajlandırıwǵa járdem beretuǵın tiykarǵı principlerine tómendegiler kiredi:

1. Háreket hám tańlawdaǵı erkinlik. Bunda balaǵa arnawli tayarlangan ortalıqta xızmetti tańlaw erkinligi beriledi. Tańlaw erkinligin beriw arqalı balalarǵa óz qızıǵıwshılıqların úyreniwge imkan beredi, bul bolsa kóz aldına keltiriw hám dóretiwshilik pikirlewdi xoshametleydi. Mısalı, bala súwret salıw, tábiyiy materiallar menen islew, modellestiriw hám basqalardı tańlawı múmkin.

2. Tayarlanǵan ortalıq. Bunda bala ushın tayarlanǵan ortalıq emocional, intellektual hám ámeliy rawajlanıwın qollap-quwatlaw ushın arnawlı jaratıladı. Bul ortalıq óz betinshe dóretiwshilik hám izertlewge iytermeleytuǵın materiallarǵa bay, úlkenler tárepinen qattı qadaǵalaw bolmaydı. Materiallar kóbinese tábiyiy, estetikalıq jaqtan qızıǵıwshılıq oyatadı.

3. Ǵárezsizlik hám juwapkershilik. Bunda bala úlkenlerdiń járdemisiz tapsırmalardı ózleri orınlaydı. Bul jaǵdayda bala óz betinshe qarar qabıl etiwge, mashqalalardı sheshiwdiń standart emes jolların izlewge hám óz ideyaların bildiriwge úyrenedi.

4. Tikkeley aralaspastan bala háreketlerin baqlaw. Bunda úlkenler balanı baqlaydı hám de tek zárúr bolǵanda ǵana aralasadı. Bul arqalı bala ózine, óz ideyalarına hám tájiriybelerine iseniwdi úyrenedi. Úlkenler tárepinen bunday isenim balada dóretiwshiliktiń rawajlanıwına xızmet etedi.

5. Individual jantasıw. Tálim hár bir balanıń qızıǵıwshılıǵı, tezligi hám rawajlanıw dárejesinen kelip shıǵıp qurıladı. Kreativlik rawajlanıwı hár bir balada túrlishe kórinedi: bir bala súwret salıwdı, ekinshisi - qurıwdı, úshinshisi – ángime, gúrrińer aytıwdı jaqsı kóredi. Montessori usılı ózin-ózi bildiriwdiń barlıq formaların qollap-quwatlaydı.

6. Dóretiwshilikti xoshametlewshi materiallar. Bular muzika ásbapları, boyawlar, tábiyiy materiallar, qurılıs toplamları, bawlar, basqatırmalar, sensor hám ámeliy rawajlanıw ushın materiallar. Bul materiallardan paydalanıwdıń belgili bir anıq jolı joq - olar balaǵa oylap tabıw, jaratıw, sınap kóriw hám qátelesiw imkaniyatın beredi.

7. Tábiyat penen qatnasta bolıw. Montessori usılı tábiyat penen baylanısqa úlken itibar beredi. Bunda balalar qıyal etiwi, tábiyiy materiallardan ónermentshilik etiwi, janlı nárselerdi baqlawı múmkin, bul bolsa kóz aldına eleslewdi oyatadı [3:47].

M.Montessori tárepinen usınılǵan bul principler balalarda erkinlikti, isenimllikti, óz-ara járdem, húrmet hám insanıylıq sezimlerin jetilistiriw arqalı turmıslıq aktivlilike baǵdarlydı. Bala átirapındaǵı úlkenler tárepinen tek ǵana qolaylı sharayat jaratılıwı, zárúr waqıtta kórsetpe beriwleri hám qollap-quwatlap turıwları talap etiledi. Bul principler hám kórsetpelerge Montessori mekteplerinde áhmiyetli itibar qaratıladı.

Mariya Montessoridiń áhmiyetli jańalıǵı dástúriy klass-sabaq sistemasın joq etiw hám hár bir oqıwshınıń avtonomiyalıq hám ǵárezsizlik huqıqın tán alıw, óz jumıs tezligi hám bilimlerdi ózlestiriwdiń ózine tán usıllarına tiykarlanǵan 3 jastan 12 jasqa shekem bolǵan balalar ushın ózine tán bilim beriw procesin jaratıw edi. Montessori mektebiniń uranı: "Maǵan bunı ózim islewime járdem beriń". Buǵan Montessori mekteplerinde júdá keń bilimlendiriw baǵdarlamasın ámelge asırıw arqalı erisildi, bul biziń ádettegidey kórinistegi baǵdarlama emes. Kerisinshe, bul balalar iskerliginiń strategiyası hám taktikasınıń anıqlaması esaplanadı. M.Montessori tárepinen jaratılǵan mekteplerde tiykarınan balanıń erkinligi, psixologiyalıq, fiziologiyalıq hám sociallıq tárepten balanı tábiiy ráwishte rawajlandırıwǵa úlken itibar qaratıladı [3:5].

Montessori mekteplerinde balalar dógerek átiraptı, turmıs tájiriybelerin úyrenip baradı, balalarda bul úyreniwler tek ǵana olardı zawıqlantırıp qoymastan olardıń izleniwsheńligi hám sóylew qábiletlerin de asırıp baradı. Bul mekteplerde balanıń rawajlanıwı tek oyın menen ǵana emes, bálkim balanıń qol háreketlerin rawajlandırıwǵa da úlken itibar beriledi, sebebi aqılıy tárepten rawajlanıwdıń tiykarǵı sebepleriniń biri, balanıń barmaq ushların (sensomotorikalıq rawajlanıw) háreketlentiriw arqalı ámelge asırıladı.

Balalarda dóretiwshilikti rawajlandırıwshı ortalıqtı durıs shólkemlestiriw bala shaxsınıń hár tárepleme jetik bolıwı, maqsetke baǵdarlaw, keleshekti durıs rejelestire alıw kónlikpelerin qáliplestiredi. Montessori mekteplerinde mine usı táreplerine úlken itibar qaratıladı.

Montessori klassları bir neshe zonalardı qamtıp aladı:

- ámeliy turmıs zonası – balalar (2,5-3,5 jas) ushın ayrıqsha áhmiyetke iye bolıp, bul jerde bala ózine hám óziniń zatlarına qarawdı úyrenetuǵın materiallar boladı. Máselen, túymeler, qısqıshlar, bantikler, shnurlar, ilgekler h.t.b;
- seziw (sensor) rawajlanıw zonası – balaǵa qorshaǵan álemdi úyreniwde sezimlerinen paydalanıw imkaniyatın beredi. Bul jerde bala túrli zatlardıń biyikligi, uzınlıǵı, awırlıǵı, reńi, shawqımı, iyisi, formasın parıqlawdı úyreniwi múmkin;
- til, matematika, geografiya, tábiyiy pánler zonasınıń tiykarǵı maqseti balanı aqılıy tárepten rawajlandırıw boladı [3:7].

Balalarda hár túrli iskerliklerde dóretiwshilikti qalay rawajlandırıw múmkin:

1. Oyın hám oylap tabıwshılıq.

Montessori ortalıǵı balalarǵa "jumıs" usınadı - bul xızmetti olardıń ózleri tańlaydı. Máselen, tábiyiy materiallar (qum, suw, taslar) menen oynaw fantaziya hám oylawdi rawajlandırıwǵa járdem beredi. Oyın dawamında bala obyektlerdiń ózgesheliklerin úyrenedi, obyektler hám hádiyseler arasındaǵı baylanıslardı ornatadı.

2. Kórkem dóretiwshilik.

Montessori toparlarında shablonlı islenbeler joq, balalarǵa materiallar (boyawlar, ılay, qagaz) usınıs etiledi, biraq nátiyjeni júklemeydı. Bul balalarǵa óz pikir hám sezimlerin kórkem óner arqalı erkin bildiriw imkániyatın beredi.

3. Muzika hám háreket.

Muzıka sabaqları qosıq hám ayaq oyınlardı úyretiw emes, al esitiw, ritm, háreket hám ses arqalı ózin-ózi kórsetiw qábiletin rawajlandırıwǵa qaratılǵan.

4. Sóylew hám hikayalardı aytıp beriw.

Balalar erteklerdi tıńlaydı hám tákirarlaydı, ózleriniń erteklerin oylap tabadı, bul bolsa elesletiwdi, logikalıq hám qıyalıy pikirlewdi rawajlandırıwǵa járdem beredi [5:84].

Juwmaq. Juwmaqlap aytqanda, Mariya Montessori usılı balanıń shaxsın, sonıń ishinde, dóretiwshilik potencialın rawajlandırıwǵa bir qansha nátiyjeli bolıp esaplanadı. Bunda óz betinshe jumıs islew, erkin tańlaw hám qızıqqan tarawlarǵa shıǵıw ushın sharayat jaratılıp, bul sistema mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń ishki dúnyasın ashıw hám keleshekte zárúr kónlikpelerdi rawajlandırıwǵa járdem beredi. Erte jasta dóretiwshilikti rawajlandırıw tek ǵana kreativlikke jol emes, al ózine isenim, qarar qabıl etiw qábiletleri hám úyreniwge umtılıw bolıp esaplanadı.

Ádebiyatlar

1. Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности. – Санкт-Петербург: «Питер», 2012.
2. Матюшкин А.М. Мышление, обучение, творчество. – Москва: Изд-во Моск. психолого-социального ин-та, 2003.
3. Монтессори М. Помоги мне это сделать самому. – Москва: «Логос», 2016.
4. Монтессори М. Метод научной педагогики, применяемый к воспитанию детей в детском доме. – Москва: «Карапуз», 2010.
5. Смирнова Е.О. Психология дошкольника. – Москва: «Академический проект», 2013.

REZYUME. Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda kreativlikni rivojlantirishda M.Montessori usullaridan foydalanish, Monessoriy maktablarida bolalarga doıstona yondoshuv tamoyillari va sinflari haqida asosiy tushunchalar yoritilgan.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматриваются основные положения использования методики М. Монтессори в развитии творческих способностей у детей дошкольного возраста, принципы доброжелательного к ребенку подхода в Монтессори-школах и классах.

SUMMARY. The article examines the main provisions of using M. Montessori's methodology in developing creative abilities in preschool children, the principles of a child-friendly approach in Montessori schools and classes.

BUGUNGI KUNDA OILADA BOLALARGA KITOBXONLIK VA O‘QISh MADANIYATINI ShAKLLANTIRIShNING BAZI MASALALARI

Z.U.Ilyasova – *assistent o‘qituvchi*

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tayanch so‘zlar: oila, oilada kitobxonik madaniyati, globallashuv davrda kitobning tutgan o‘rni, badiiy adabiyotning kitobxonlikga tasiri.

Ключевые слова: семья, культура чтения в семье, роль книги в эпоху глобализации, влияние художественной литературы на читаемость

Key words:family, reading culture in the family, the role of books in the era of globalization, the impact of fiction literature on reading habits

Kirish. Bugungi globallashuv davrida bolalarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish masalasi ta’lim, tarbiya va ma’naviy-ma’rifiy ishlarning muhim yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Kitob – inson tafakkurining yuksak mahsuli bo‘lib, u orqali bolalarda bilim olishga ishtiyoq, axloqiy fazilatlar, milliy g‘urur, ma’naviy boylik singari qadriyatlar shakllanadi. Aynan oilada kitobga bo‘lgan mehr va e’tibor asosida bolaning ma’naviy olami, intellektual salohiyati shakllanadi.

Adabiyotlar tahlili. Hozirgi vaqtda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlarida bolalar tarbiyasiga, ular o‘rtasida kitobxonlikni targ‘ib etishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Xususan, Prezidentimiz ta’kidlaganidek: *“Yoshlarni kitob bilan do‘st qilish – bu ularni nur bilan, bilim bilan, ma’rifat bilan do‘st qilish demakdir”* [1]. Bu fikr davlat darajasida kitobxonlik masalasiga strategik e’tibor qaratilayotganini anglatadi.

Pedagogik yondashuvda kitobxonlik bolalarda tafakkur, nutq, tasavvur, tasviriy fikrlash va axloqiy qarashlarni shakllantirish vositasi sifatida qaraladi. Jumladan, A.Avloniyning “Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir” degan fikri ham aynan ma’naviy tarbiyada, shu jumladan kitob orqali tarbiyaning o‘rniga urg‘u beradi [2].

Psixologik qarashlarga ko‘ra, bolalik davrida bola hayotiy tajribalarga ega bo‘lmaydi, biroq u kitob orqali turli obrazlar bilan tanishadi, hayotiy vaziyatlarni tushunishga urinadi. Bu uning hissiy-irodaviy va axloqiy rivojida muhim rol o‘ynaydi.

Sotsiologik nuqtai nazardan, oila ijtimoiy institut sifatida bola shaxsini shakllantiruvchi eng yaqin muhitdir. Aynan oila bolani kitob bilan tanishtiradi, unda kitobxonlik madaniyatining dastlabki tamoyillarini singdiradi. Zamonaviy oila modelida bu jarayon texnologik qurilmalar bilan raqobatga kirgan bo‘lsa-da, kitob o‘z tarbiyaviy kuchini yo‘qotgan emas. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘z oilasida kitob o‘qiladigan, ona yoki ota farzandiga ertak o‘qib beradigan muhitda ulg‘aygan bola keyinchalik kitobxonlikni hayotining ajralmas qismiga aylantiradi [3].

Muhokama. Kitobxonlik va o‘qish madaniyati muammosi har bir davrda dolzarb bo‘lib kelgan bo‘lsa-da, XXI asrning raqamli muhitida bu masala yangicha yondashuvni talab qilmoqda. Bolaning shaxs sifatida shakllanishida oiladagi ma’naviy muhit va ayniqsa kitobga bo‘lgan munosabat alohida o‘rin tutadi. Shu jihatdan pedagogik, psixologik va sotsiologik qarashlarda bolalar kitobxonligini shakllantirish tamoyillari chuqur o‘rganilgan.

Shunday qilib, oilada kitobxonlik madaniyatini shakllantirish o‘zining chuqur nazariy asoslariga ega bo‘lib, u pedagogik, psixologik va ijtimoiy omillarning uzviy uyg‘unligida namoyon bo‘ladi.

Kitob - bu bilim va ma’naviyat va madaniyat xazinasi, inson hayotiga mazmun bag‘ishlaydigan, har qanday holatda ham inson bilan birga bo‘ladigan sodiq do‘stdir. Kitob o‘qigan insonning fikrlashi kundan-kun ortib boradi. Bugungi globallashuv davrda axborot oqimi keskin ortib borayotgan sharoitda bolalarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasi, intellektual rivoji va dunyoqarashi shakllanishida kitob o‘qish juda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Afsuski, ko‘plab oilalarda bolalarning kitobga bo‘lgan qiziqishi sust, kitob o‘qish, kitobga bo‘lgan mehr shakllanmagan. Kitob insonning psixik kamolotini ta’minlashda kitobdek kuchli qudratga ega narsa yo‘q. Shu sababli azal-azaldan ilm yulduzlari, donishmandlar butun insoniyatni kitob o‘qishga, undan ta’limning va odobning sirlarini o‘rganishga chorlab kelgan. Bilamizki inson tug‘ilgandan boshlab tarbiyani oilada olishni boshlaganidek, kitobxonlik madaniyatini oilada shakllantra boshlaydi. Kitobxonlik madaniyatini shaklantirishda oilaning o‘rni benihoya kattadir. Xalqimizda “Qush uyasida ko‘rganini qiladi” degan maqoli buni yanada dolzarb bosqichga ko‘tardi.

Tarbiya dastlab oilada boshlangani kabi kitobxonlik madaniyatini ham oiladan boshlanadi. Jamiyatning kichik bo‘gini bo‘lmish oilada olingan tarbiya insonning axloqiy, ma’naviy hamda ruhiy qiyofasini shakllantiradi. Shundan kelib chiqqan holda oila bu birinchi maktab desak adashmagan bo‘lamiz. Bolalarning qiziqishlari, qadriyatlari, so‘z boyligi va tafakkur darajasi ko‘p jihatdan oila muhiti bilan chambarchas bog‘liq. Agar ota-ona o‘zlari kitob o‘qisa, bolalarda ham shu odat tabiiy tarzda shakllanadi. Chunki bolalar kattalarning xatti-harakatlarini takrorlaydi.